

Ewa Bagińska*

Uniwersytet Gdański

PODSTAWY ODPOWIEDZIALNOŚCI ODSZKODOWAWCZEJ Z TYTUŁU NARUSZENIA PRAW CZŁOWIEKA W PRAWIE AMERYKAŃSKIM**

1. Wprowadzenie

Prawa i wolności podstawowe (*civil rights*) są gwarantowane w konstytucji USA, prawodawstwie federalnym, jak również w konstytucjach stanowych i przepisach stanowych. Ponadto, Stany Zjednoczone jako współtwórca międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka są stroną wielu międzynarodowych traktatów i paktów dotyczących międzynarodowych praw. Istotnym wyjątkiem jest nieratyfikowanie Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych z 1966 r. Zobowiązania prawnomiędzynarodowe Stanów Zjednoczonych wynikające z traktatów dotyczących międzynarodowych praw człowieka są interpretowane jako zgodne z prawem amerykańskim, w szczególności z prawem konstytucyjnym¹. Dotyczy to głównie wolności słowa, zrzeszania się, sumienia oraz zakazu kary śmierci. W związku z tym, że rząd amerykański zazwyczaj składa deklaracje, iż dana umowa międzynarodowa nie ma charakteru samowykonalnego, przyznanie poszkodowanym roszczenia o naprawienie szkody zależy od decyzji legislatywy². Dodać należy, że orzekając w sprawach naruszeń krajowych sądy amerykańskie rzadko odwołują się do traktatów międzynarodowych czy też do zasad ogólnych prawa międzynarodowego lub zwyczaju międzynarodowego³.

* baginska@prawo.ug.edu.pl

** Artykuł w ramach projektu sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki, przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2013/09/B/HS5/01416.

¹ Chodzi m.in. o Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Konwencję przeciwko torturom i innemu okrytnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu bądź karaniu z 1984 r. (wraz z protokołem dodatkowym z 2002 r.), Konwencją w sprawie eliminacji wszelkich form dyskryminacji rasowej z 1965 r.

² Zob. szerzej A.M. Ludwikowska, *System prawa Stanów Zjednoczonych. Prawo i prawnicy. Struktura władzy. Spory prawne*, Toruń 1999, s. 119 i n.

³ Zob. D. Shelton, *Remedies international human rights*, 2 wyd., Oxford Univeristy Press 2005, s. 159 i n..

W razie naruszenia praw człowieka skutkującego wyrządzeniem uszczerbku obywatelowi amerykańskiemu lub osobie niebędącej obywatelem, sankcja w postaci roszczenia odszkodowawczego musi znaleźć swoją podstawę w prawie wewnętrznym federalnym bądź stanowym. Jak wiadomo, naruszenie niektórych praw podstawowych, takich jak prawo do życia, zdrowia i wolności osobistej z reguły prowadzi do odpowiedzialności deliktowej sprawcy szkody. Po pierwsze zatem, to normy prawa deliktowego gwarantują prawa i wolności podstawowe. Po drugie, *Civil Rights Act* oraz federalne *common law* (doktryna Bivens) przewidują odpowiedzialność cywilną sprawcy naruszenia praw jednostek chronionych w konstytucji federalnej lub prawodawstwie podkonstytucyjnym. Czyny te określa się mianem *constitutional torts*. Większość wolności i praw konstytucyjnych zawartych w konstytucji lub prawodawstwie federalnym pokrywa się z prawami i wolnościami gwarantowanymi w systemie międzynarodowej ochrony praw człowieka. Jednak w USA dominuje zapatrywanie, że zobowiązania płynące z międzynarodowych umów oraz prawa międzynarodowego zwyczajowego wiążą tylko państwo (organy państwowe na wszystkich szczeblach), a zatem nie można mówić o bezpośrednim stosowaniu norm prawa międzynarodowego praw człowieka lub o horyzontalnym odniesieniu tych praw.

Osią ochrony praw człowieka w prawie amerykańskim są zatem, obok Konstytucji USA i konstytucji stanowych, bezpośrednio stosowane (*self-executing*) przepisy federalne, co oznacza że przepisy te muszą formułować skonkretyzowaną normę prawną. Bezpośrednią stosowalność zapewniają trzy cechy: 1) dany przepis nakazuje władzy stanowej lub lokalnej określone działanie, 2) adresatem (beneficjentem) normy jest osoba poszkodowana czynem funkcjonariusza oraz 3) chroniony jest konkretny interes prawny jednostki, tj. interes na tyle szczególny, że nadający się do realizacji przed sądem⁴.

2. Odpowiedzialność według prawa deliktowego

Podstawowe znaczenie ma ustawa z 1946 r. – *Federal Tort Claims Act* (dalej: FTCA)⁵. Dotyczy ona wyłącznie odpowiedzialności państwa federalnego za szkodę wyrządzoną na skutek bezprawnego czynu funkcjonariusza federalnego. Legitymację bierną mają Stany Zjednoczone (rząd federalny), a nie urząd (*agency*) zatrudniający funkcjonariusza, niezależnie od zdolności sądowej tego urzędu nadanej mu przez ustawę. Państwo odpowiada tylko wtedy, gdy szkoda powstała w takich okolicznościach, które uzasadniałyby odpowiedzialność osoby prywatnej i w takim samym rozmiarze co ta osoba, z wyłączeniem odszkodowania karnego (*punitive damages*). Państwo odpowiada zatem za czyn cudzy. Przesłanką odpowiedzialności jest zawinione (*negligent*) lub bezprawne (*wrongful*) działanie

⁴ Zob. E. Chemerinsky, *Federal jurisdiction*, wyd. 2, 2000, s. 489.

⁵ Zob. szerzej E. Bagińska, *Zasady odpowiedzialności odszkodowawczej państwa (władz federalnych) w USA*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2003, nr 1, s. 27 i n.

lub zaniechanie funkcjonariusza lub pracownika w ramach obowiązków służbowych. Odszkodowanie uzyskane na podstawie ustawy jest wyłączne, a funkcjonariusz (ani jego masa spadkowa) nie ponosi odpowiedzialności osobistej za szkody pozostające w związku z czynnościami służbowymi.

Fundamentalnym założeniem ustawy jest odesłanie do prawa stanowego. Prawo stanu, w którym popełniono czyn niedozwolony, decyduje, które normy prawa materialnego i w jakim zakresie będą miały zastosowanie w konkretnym przypadku. Prawo stanowe (*torts*) wskazuje więc przesłanki roszczenia z tytułu określonego deliktu oraz sposób ustalenia odszkodowania⁶. Zazwyczaj za czyn niedozwolony prawo danego stanu może uznać naruszenie przez podmiot władzy publicznej obowiązku wynikającego z ustawy federalnej (*breach of statutory duty*). Na przykład, gdyby rozpatrywać naruszenia wolności osobistej, to pozbawienie wolności wypełniłoby hipotezę dwóch deliktów: bezpodstawnego pozbawienia wolności (*false imprisonment, false arrest*) bądź „złośliwego prześladowania” (*malicious prosecution*), które są umyślnymi czynami niedozwolonymi. Żaden z nich jednak nie może znaleźć zastosowania w przypadku niesłusznego pozbawienia wolności przez organy wymiaru sprawiedliwości z uwagi na przesłanki roszczenia (podstawową przeszkodą jest dowód winy umyślnej funkcjonariusza)⁷.

Sądy amerykańskie łagodzą jednak odpowiedzialność władzy federalnej na podstawie FTCA w porównaniu z odpowiedzialnością osoby prywatnej, gdyż nie dopuszczają oparcia roszczenia na zasadzie ryzyka (*strict liability*). Ponadto, władze federalne mogą powołać się na każdy immunitet (sędziowski lub legislacyjny) przysługujący funkcjonariuszowi w związku ze szkodzącym zachowaniem. Niewykluczona jest więc sytuacja, w której poszkodowany pozostanie bez kompensacji.

W odniesieniu do prawa stanowego sytuacja jest stosunkowo prostsza, gdyż z reguły obszerne ustawy *Tort Claims Acts* regulują problematykę odpowiedzialności władzy stanowej i samorządowej za szkody wyrządzone przy jej wykonywaniu, a w zakresie nieuregulowanym istnieje bogate orzecznictwo sądowe⁸.

3. Przesłanki odpowiedzialności za *constitutional torts* na podstawie § 1983 *Civil Rights Act*

Odpowiedzialność cywilna za czyn bezprawny polegający na wyrządzeniu szkody przez naruszenie praw jednostki zagwarantowanych w konstytucji lub

⁶ Orz. *Panella v. US*, 216 F.2d 622 (2nd Cir. 1954); orz. *Rayonier, Inc. v. U.S.*, 352 U.S. 315 (1957); orz. *Indian Towing v. U.S.*, 350 U.S. 61 (1955); D.B. Dobbs, *The law of torts*, St. Paul, Minn. 2000, s. 321, 696.

⁷ Zob. E. Bagińska, *Odpowiedzialność państwa federalnego i stanów USA za szkodę wyrządzoną niesłusznym skazaniem lub aresztowaniem*, [w:] *Doctrina multiplex veritas una. Księga Pamiątkowa ofiarowana Prof. M. Kulińskiemu*, red. A. Bulsiewicz, A. Marek, V. Kwiatkowska-Darul, Toruń 2004, s. 589.

⁸ Zob. E. Bagińska, *Odpowiedzialność deliktowa amerykańskich władz stanowych i lokalnych za szkody wyrządzone jednostce*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2001, nr 4.

innych przepisach federalnych (*constitutional tort*) znajduje podstawę prawną w § 1983 ustawy z 1871 r. o prawach obywatelskich (*Civil Rights Act*):⁹ „każdy kto pod osłoną przepisów ustawy, rozporządzenia czy innej regulacji, bądź zwyczaju, obowiązujących w stanie lub okręgu stołecznym, pozbawia obywatela jego praw, przywilejów lub immunitetów zagwarantowanych mu w Konstytucji Stanów Zjednoczonych i ustawodawstwie federalnym, jest odpowiedzialny za wyrządzoną tym szkodę”¹⁰.

Uchwalenie *Civil Rights Act* tuż po zakończeniu wojny secesyjnej miało na celu wzmożenie realnej ochrony mniejszości narodowych, zwłaszcza Afroamerykanów, w kontekście działalności Ku Klux Klanu. Jednak ta podstawa roszczeń była martwym przepisem do 1961 r. Sens wykraczający poza pierwotną intencję Kongresu ochrony praw obywateli wyzwolonych spod niewolnictwa nadał tej normie dopiero precedens Sądu Najwyższego USA *Monroe v. Pape*¹¹. Sąd orzekł wówczas, że skarga odszkodowawcza na podstawie § 1983 jest dopuszczalna, o ile właściwe ustawodawstwo federalne (dotyczące określonych praw i wolności obywatelskich) nie zawiera już przepisów przewidujących sankcje cywilne, bądź o ile nie istnieje alternatywny mechanizm realizacji praw chronionych daną ustawą. Na przykład § 1983 nie będzie miał zastosowania, gdy w następstwie bezprawnego pozbawienia wolności osoba utraci posiadanie rzeczy ruchomych, a właściwe prawo stanowe przewiduje odpowiednie środki w celu naprawienia tej szkody. Jeżeli zachowanie funkcjonariusza wyczerpuje jednocześnie znamiona czynu naruszającego prawa konstytucyjne i znamiona czynu niedozwolonego (*tort*), to poszkodowany powinien dochodzić roszczeń na zasadach obowiązujących we właściwym stanowym prawie *torts*. A zatem, jeżeli policjant użyje przemocy fizycznej przy aresztowaniu, to mamy do czynienia z naruszeniem nietykalności cielesnej (czyn niedozwolony: *battery*), okrutnym i nadzwyczajnym ukaraniem (zakaz: *cruel and unusual punishment* – VIII poprawka do Konstytucji USA) i pozbawieniem wolności bez właściwego postępowania (*due process of law* – XIV poprawka), zaś bezpodstawne aresztowanie stanowi zarówno naruszenie XIV poprawki, jak i umyślny czyn niedozwolony. W tego rodzaju sytuacjach Sąd Najwyższy USA wskazuje na konieczność zbadania źródła roszczenia. Innymi słowy, istotne jest określenie przez poszkodowanego, czy opiera on swoje roszczenie na szczególnej normie konstytucyjnej, np. IV poprawce, czy na ogólnej zasadzie prawidłowego procesu prawnego (*due process*). W precedensie *Graham v. Connor*¹² Sąd Najwyższy wprowadził następujący test decydujący o zasadności wszelkich roszczeń wypływających z użycia siły przez funkcjonariuszy organów egzekwujących prawo: 1) poniesiona szkoda musi być istotna, a także 2) wpły-

⁹ Ustawa z dnia 20 kwietnia 1871 r., obecnie skodyfikowana jako 42 U.S.C. § 1983 (1970).

¹⁰ Zob. E. Bagińska, *Roszczenia jednostki w razie naruszenia jej konstytucyjnych praw i wolności w systemie federalnym USA*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2002, nr 3, s. 128–129.

¹¹ 365 U.S. 167 (1961).

¹² 490 U.S. 386 (1990).

wać z wyraźnego przekroczenia dozwolonej przemocy fizycznej, a ponadto 3) użyta przemoc była obiektywnie nierozsądna. Poza tymi warunkami oczywiście musi być spełniona przesłanka obiektywnej nierozsądności zachowania. Ten restrykcyjny trend orzeczniczy jest reakcją Sądu Najwyższego na nadzwyczaj liberalne podejście apelacyjnych i okręgowych sądów federalnych do roszczeń wnoszonych na podstawie § 1983¹³.

Należy podkreślić, że § 1983 zagwarantował realizację konstytucyjnych praw i wolności obywatelskich przez organy władzy lokalnej (municipalnej) oraz funkcjonariuszy organów stanowych. Chodzi o sytuacje, gdzie działanie wspomnianych osób z powołaniem się na prawodawstwo stanowe, a zatem dozwolone w świetle tego prawa, prowadzi do pozbawienia jakichkolwiek praw, przywilejów lub interesów jednostki chronionych przez system federalny. W praktyce, wiele powództw dotyczy zarówno podstawowych kategorii praw człowieka i obywatela (takich jak wolność i bezpieczeństwo osobiste, ochrona życia i własności, równość i zakaz dyskryminacji), ale także naruszenia praw wykreowanych przez orzecznictwo, jak np. prawa do poszanowania prywatności, wolność prokreacji i prawo planowania rodziny. W wyniku rozwoju orzecznictwa w kilku ważnych stanach (m.in. Nowy Jork, New Jersey, Kalifornia, Illinois, Maryland, Wisconsin) sądy rozstrzygają o roszczeniach jednostek przeciwko organom władzy stanowej za naruszenie prawa, zagwarantowanych w konstytucji stanowej, stosując § 1983 *per analogiam*¹⁴. Konstytucje stanowe przewidują bowiem w pewnych sytuacjach szerszą ochronę praw i wolności konstytucyjnych niż czyni to prawo federalne¹⁵.

Na podstawie § 1983 nie można dochodzić odszkodowania za naruszenie praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych, a także praw nakładających na państwo obowiązki pozytywne. W ostatnich latach orzecznictwo Sądu Najwyższego wyraźnie zawęziło przedmiotowy zakres zastosowania § 1983. Obecnie powód musi wykazać, iż należy do kręgu wyraźnych beneficjentów normy prawnej, że prawo jest wystarczająco jasne, aby nadawało się do realizacji przed sądem oraz że przepisy federalne nakładają na pozwanego obowiązek działania, a ponadto (warunek negatywny), że przepisy nie przewidują własnego systemu sankcji¹⁶. W świetle stanowiska Sądu Najwyższego przepisy konstytucyjne nakładają jedynie obowiązek negatywny na władzę publiczną (tj. nakaz powstrzymywania się od ograniczania praw jednostek) i nie mogą być źródłem pozytywnych obowiązków władzy. Władza publiczna jest zobowiązana zapewnić bezpieczeństwo

¹³ Zob. E. Bagińska, *Roszczenia jednostki...*, s. 135–136.

¹⁴ Zob. T.H. Jefferson, *Constitutional wrongs and common law principles: the case for recognition of state constitutional actions against state governments*, „Vanderbilt Law Review” 1997, nr 50, s. 1525; E. Bagińska, *Roszczenia jednostki...*, s. 140.

¹⁵ Zob. T. Eisenberg, S. Schwab, *The reality of constitutional tort litigation*, „Cornell Law Review” 1987, nr 72, s. 641 i n.; J.F. Preis, *Alternative State Remedies in Constitutional Torts*, „Connecticut Law Review” 2008, nr 40, s. 723.

¹⁶ Orz. *Ashcroft v. Iqbal*, 556 U.S. 662 (2009).

i opiekę każdemu, kto wbrew woli został ograniczony w korzystaniu z wolności osobistej, np. przez odbywanie kary wolności, przymusowe leczenie w szpitalu psychiatrycznym lub umieszczenie w innej podobnej instytucji. W innych okolicznościach państwo nie ma obowiązku chronić obywateli przed wyrządzeniem szkód sobie nawzajem¹⁷.

Kluczową przesłanką roszczeń opartych na § 1983 jest działanie „pod osłoną prawa” (*under the color of law*). W świetle orzecznictwa pojęcie to powinno być interpretowane szeroko, uwzględniając wszelkie czyny funkcjonariuszy podjęte „pod osłoną prawa” w ramach sprawowanej funkcji, niezależnie od ich zgodności lub sprzeczności z prawem stanowym. Sąd Najwyższy w orzeczeniu *Monroe* podkreślił, że funkcjonariusz, który narusza sferę praw i wolności, wykorzystując swój status zawodowy poza służbą, może być także pociągnięty do odpowiedzialności na podstawie § 1983, jeżeli na podstawie okoliczności można uznać, iż wykonywał on władzę publiczną. O tym, czy czynność stanowiła „wykonywanie władzy publicznej”, ocenia się według kryterium funkcjonalnego i w świetle okoliczności sprawy. Sąd uwzględnia np., czy funkcjonariusz piastujący określone stanowisko musi być „na służbie” *de facto* przez cały czas; czy w czasie czynności wyrządzającej szkodę okazał on odznakę lub dokument identyfikujący go jako przedstawiciela władzy; czy miał przy sobie lub użył broni lub innego sprzętu policyjnego itp.

Konieczną przesłanką, ukształtowaną przez orzecznictwo, jest także wina, która jest zobiektywizowana. Funkcjonariusz ponosi odpowiedzialność, jeżeli wiedział lub powinien był wiedzieć, że jego zachowanie lub zaniechanie naruszy prawo jednostki wyraźnie zagwarantowane w konstytucji lub ustawie¹⁸. Powstaje pytanie, jakie prawa (uprawnienia, wolności) rozsądna osoba uznałaby za wyraźnie chronione przez Konstytucję USA lub ustawodawstwo federalne. Skoro § 1983 odwołuje się do prawodawstwa federalnego, nie ma znaczenia, czy funkcjonariusz władzy stanowej narusza prawo jednostki, które jest jednocześnie chronione w prawie federalnym i w prawie stanowym. Sąd nie ustala, czy działanie funkcjonariusza w danej sytuacji było niedozwolone również w świetle prawa stanowego, gdyż z reguły to właśnie ta „osłona” (przepis ustawy, zwyczaj) prawa stanowego stanowi przedmiot kontroli sądu federalnego. Jeżeli w prawie federalnym brak wyraźnej normy ustanawiającej ochronę danego interesu prawnego jednostki, orzecznictwo przyjmuje za wystarczające jej źródło regułę prawa precedensowego, stwierdzającego bezprawność określonego zachowania¹⁹.

Zachowanie naruszydźciela ocenia się według kryterium obiektywnego, tj. z zastosowaniem wzorca osoby rozsądnej (*reasonable*). Nie ma znaczenia okoliczność, że sprawca działał w ramach przyznanego mu uznania, istotna jest bowiem jego

¹⁷ Orz. *DeShaney v. Winnebago County Dept. of Social Services* (489 U.S. 189); E. Bagińska, *Roszczenia jednostki...*, s. 131.

¹⁸ Orz. *Hurlow v. Fitzgerald*, 457 U.S. 800, 102 S.Ct. 2727 (1982).

¹⁹ Zob. E. Bagińska, *Roszczenia jednostki...*, s. 130.

świadomość, iż konkretne zachowanie naruszy interes prawny (wolność, przywilej) jednostki chroniony na poziomie państwa federalnego (np. powszechne w systemach stanowych oględziny i przeszukanie mogą się odbyć zasadniczo tylko na podstawie nakazu sądowego, chyba że zaistnieje prawdopodobna przyczyna przeszukania i nagłe okoliczności). W dalszym ciągu funkcjonariusz może się jednak powołać na inny immunitet urzędniczy (administracyjny), a jako że w prawie amerykańskim immunitet stanowi o braku legitymacji procesowej, sąd musi podjąć decyzję wstępną, czy proces przeciwko pozwanemu może się toczyć. Jeżeli sąd odmówi pozwanemu urzędnikowi ochrony wynikającej z jego immunitetu, decyzja ta jest natychmiast zaskarżalna²⁰. Pozwany powołuje się czasem na zarzut działania w „dobrej wierze”. Zarzut ten, zwany też „immunitetem dobrej wiary” uwalnia funkcjonariusza od odpowiedzialności za szkodę spowodowaną wykonywaniem władzy publicznej²¹. Sąd Najwyższy przyjmuje, że dobra wiara funkcjonariusza oznacza, że „swoim działaniem nie naruszył on wyraźnie chronionego prawem federalnym uprawnienia jednostki, które znałaby każda rozsądna osoba”. Orzecznictwo późniejsze wyjaśniło, iż chodzi o miernik obiektywny, a zatem o ocenę zachowania rozsądnego funkcjonariusza oraz ocenę przez niego legalności konkretnego sposobu postępowania²². Ciężar wykazania działania w dobrej wierze ciąży na pozwanym. Skutek w postaci wyłączenia odpowiedzialności nie powstanie, gdy poszkodowany przedstawi przeciwdowód, wskazujący na „złą wiarę” sprawcy, bądź jego zły zamiar lub niegodziwy cel działania²³.

W świetle orzecznictwa osobami odpowiedzialnymi są przeważnie funkcjonariusze organów stanowych, ale też osoby prywatne, które podejmują czynności na zlecenie funkcjonariuszy lub w porozumieniu z nimi, a ponadto pracownicy urzędów federalnych, którzy współdziałają z pracownikami stanowymi. Za naruszenia praw konstytucyjnych jednostki nie jest właściwą podstawą roszczeń przeciwko funkcjonariuszom federalnym § 1983, a jest nią reguła *Bivens* (omówiona poniżej). Za *constitutional torts* nie odpowiadają cywilnie prezydent USA, sędziowie, posłowie i senatorzy, a także prokurator prowadzący postępowanie karne w sprawie powoda²⁴.

Sąd Najwyższy w przełomowym orzeczeniu w sprawie *Monell v. Department of Social Services*²⁵ poszerzył krąg osób odpowiedzialnych z tytułu § 1983 o jednostki władzy lokalnej posiadające osobowość prawną (miasta, powiaty, inne terytorial-

²⁰ Tamże, s. 132.

²¹ Orz. *Harlow v. Fitzgerald* (457 U.S. 800) z 1982 r.

²² Zob. M. L. Wells, *Civil Recourse, Damages-as-Redress and Constitutional Torts*, „Georgia Law Review” 2012, nr 46, s. 1003, 1038–1042.

²³ Zob. W.P. Keeton, *Prosser and Keeton on Torts*, wyd. 5, 1984, § 131, s. 1059–1060; K.C. Davis, R.J. Pierre, Jr., *Administrative Law Treatise*, t. III, wyd. 3, Boston–New York–Toronto–London 1994, s. 263; E. Bagińska, *Roszczenia jednostki...*, s. 132.

²⁴ Orz. *Imbler v. Pachtman*, 424 U.S. 409 z 1976 r.; E. Bagińska, *Roszczenia jednostki...*, s. 129.

²⁵ 436 U.S. 658 z 1978 r.

ne jednostki lokalne). Podmiot władzy lokalnej odpowiada za czyn własny polegający na stosowaniu niekonstytucyjnej lub bezprawnej polityki. Nie działa tutaj zasada *respondet superior*. W istocie rzeczy władza lokalna odpowiada za politykę tworzoną przez funkcjonariuszy na szczeblu kierowniczym²⁶. Nie chodzi zatem o szkodzące zachowanie konkretnego urzędnika, lecz o sposób działania całego organu władzy wobec wielu osób. Do stwierdzenia odpowiedzialności jednostki niezbędne jest wykazanie, że naruszenie praw jednostek dokonuje się na skutek oficjalnej polityki (*official policy*) lub zwyczaju administracji (np. niepodejmowanie działań w odpowiedzi na powtarzające się skargi obywateli o naruszeniach ich praw konstytucyjnych przez funkcjonariuszy)²⁷.

Roszczenie odszkodowawcze przysługuje obok innych sankcji (*remedies*). Poszkodowany może zatem żądać zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej albo dochodzić innych roszczeń niepieniężnych (tzw. *equitable relief*), w tym m.in. zaniechania działania, przywrócenia stanu poprzedniego, złożenia określonego oświadczenia woli. Odszkodowanie pieniężne przysługuje, jeżeli powód poniósł rzeczywistą szkodę, obejmującą zarówno uszczerbek materialny (utracony zarobek, koszty leczenia), jak i niematerialny (np. rozstrój psychiczny, poniżenie). Jeżeli zaś jego prawa zostały naruszone, lecz nie powstał żaden uszczerbek majątkowy, przysługuje mu odszkodowanie nominalne w wysokości 1 dolara. Samo naruszenie prawa lub wolności konstytucyjnej nie daje zatem prawa do żądania zadośćuczynienia za krzywdę. Poszkodowany może także dochodzić od funkcjonariusza (lecz nie od władz lokalnych) odszkodowania karnego (*punitive damages*) na zasadach ogólnych²⁸. W kwestiach nieuregulowanych prawem federalnym (np. przedawnienie i dziedziczenie roszczeń) sądy federalne, orzekając w sprawach „constitutional torts”, stosują właściwe stanowe *law of torts*, interpretując je jednak w duchu konstytucji USA i ustawodawstwa federalnego²⁹.

4. Reguła precedensu *Bivens*

W 1971 r. przełomowe orzeczenie Sądu Najwyższego w sprawie *Bivens v. Six Unknown Named Agents of Federal Bureau of Narcotics* (403 U.S. 388) umożliwiło jednostkom, w razie bezprawnego naruszenia ich praw i wolności chronionych na podstawie Konstytucji USA lub ustawy o prawach obywatelskich, kierowanie roszczeń również przeciwko funkcjonariuszom władz federalnych. Precedens *Bivens* dotyczył naruszenia IV poprawki do Konstytucji USA, która strzeże nietykalności osobistej, mieszkania, dokumentów i mienia. Sąd odwołał się do § 1983 *Civil Rights Act*, kreując nową kategorię roszczenia: „ponieważ wolność osobista jest dobrem prawnym jednostki, którego naruszenie nie spotyka się z wystarczają-

²⁶ Zob. D. Dobbs, *The law of torts*, St. Paul, Minn. 2000, s. 745.

²⁷ Orz. *Owen v. City of Independence*, 445 U.S. 622, 100 S.Ct. 1398 (1980).

²⁸ Zob. E. Bagińska, *Roszczenia jednostki...*, s. 133–134; E. Bagińska, *Odszkodowanie karne (punitive damages) w prawie amerykańskim*, „Państwo i Prawo” 2001, nr 9; D. Shelton, *Remedies international...*, s. 163 i n.

²⁹ Zob. E. Bagińska, *Roszczenia jednostki...*, s. 134. i n.

jącymi sankcjami odszkodowawczymi w prawie prywatnym" (*law of torts, FTCA*). Sąd Najwyższy jednocześnie wskazał na subsydiarność tej podstawy roszczenia, jej przesłanki i okoliczności wyłączające odpowiedzialność.

W kolejnych orzeczeniach Sąd Najwyższy potwierdził zastosowanie nowej zasady w razie naruszenia wolności od tortur i poniżającego lub okrutnego traktowania, zasady równego traktowania i zakazu niedyskryminacji³⁰. Podstawowym skutkiem doktryny orzeczniczej *Bivens* jest to, że naruszenie praw konstytucyjnych może być źródłem odpowiedzialności zarówno państwa na podstawie FTCA, jak i funkcjonariusza osobiście w oparciu o *Bivens*. Precedens ten bezpośrednio wpłynął na nowelizację FTCA w 1974 r. Rozszerzono wówczas odpowiedzialność państwa federalnego za niektóre delikty umyślne funkcjonariuszy zajmujących się prowadzeniem dochodzenia lub śledztwa oraz egzekucją praw (*investigative and law enforcement officers*), takie jak m.in. bezpodstawne aresztowanie oraz naruszenie nietykalności osobistej³¹.

Zasadność roszczenia przeciwko państwu na gruncie FTCA nie wyklucza skargi bezpośrednio przeciwko funkcjonariuszowi w oparciu o zasadę *Bivens*³². Stanowisko to potwierdził Sąd Najwyższy USA w 1980 r. w orzeczeniu *Carlson v. Green* (446 U.S. 14). Skarga *Bivens* różni się od skargi wniesionej na podstawie FTCA tym, że umożliwia poszkodowanemu proces przed ławą przysięgłych i uzyskanie odszkodowania karnego. Roszczenie ma charakter samodzielny i odrębny od przesłanek konkretnych deliktów według prawa stanowego, do którego odsyła FTCA. Skarga *Bivens* jest zatem skuteczniejszym narzędziem prewencji naruszeń praw konstytucyjnych jednostki od środków przewidzianych w FTCA, zaś poszkodowany ma wybór podstawy roszczenia. Otrzymanie odszkodowania na podstawie FTCA wyłącza wniesienie kolejnego powództwa na podstawie *Bivens*³³. Jednak ze skargi *Bivens* nie mogą skorzystać żołnierze, nawet gdyby naruszenie praw było szczególnie rażące bądź rozmiar szkód znaczny³⁴. W orzeczeniu w sprawie *U.S. v. Stanley* (U.S. 1987), dotyczącej eksperymentowania środkiem LSD na żołnierzu bez jego zgody, roszczenia poszkodowanego zostały oddalone na tej podstawie, że zasada *Feres* (wyłączająca odpowiedzialność według FTCA za szkody doznane przez żołnierzy) ma zastosowanie również do podstawy roszczeń opartej na regule *Bivens*. W opiniach odrębnych sędziowie Sądu Najwyższego podnieśli, iż eksperymentowanie na ludziach bez ich zgody urasta do zbrodni przeciwko ludzkości i w żaden sposób nie pozostaje w uzasadnionym związku ze służbą wojskową. Poszkodowany powinien mieć ich zdaniem prawo do wyna-

³⁰ Zob. szerzej tamże, s. 136–137.

³¹ Tamże, s. 138.

³² Rządowi federalnemu nie przysługuje roszczenie zwrotne do pracownika organów federalnych, jeżeli odpowiedzialność państwa ma podstawę w FTCA.

³³ E. Bagińska, *Roszczenia jednostki...*, s. 139.

³⁴ Zob. W. Kratzke, *Some recommendations concerning tort liability of government and its employees for torts and constitutional torts*, „Administrative Law Journal of The American University” 1996, nr 9, s. 1135.

grodzienia szkód doznanych w rezultacie tak oczywistego i rażącego naruszenia praw jednostki³⁵.

W przeciwieństwie do początkowego rozwoju tej alternatywnej podstawy roszczenia odszkodowawczego w ostatnim dwudziestolecu tendencja orzecznicza odwróciła się i doszło do zawężenia zakresu stosowania reguły *Bivens* w porównaniu do zakresu stosowania § 1983. Fundamentalną rolę odegrało orzeczenie *Ashcroft v. Iqbal*³⁶, w którym Sąd Najwyższy dopuścił oddalenie roszczenia z uwagi na inne szczególne czynniki (obok innych przesłanek oddalenia, w tym gdy alternatywne roszczenia są wyraźnie przewidziane w ustawie). W konsekwencji sądy oddalają m.in. roszczenia z tytułu pozbawienia prawa własności lub niehumanitarnych warunków pozbawienia wolności w zakładach karnych zarządzanych przez prywatne osoby³⁷. W orzeczeniu *Ashcroft v. Iqbal* Sąd Najwyższy wskazał, że funkcjonariusze nadzorujący pracę innych, w szczególności piastujący najwyższe stanowiska, takie jak m.in. Prokuratora Generalnego USA, nie mogą odpowiadać w procesie cywilnym opartym na regule *Bivens*, chyba że udowodni im się zamiar bezpośredni wyrządzenia szkody.

5. Podstawy szczególne roszczenia o odszkodowanie – wybrane przykłady

Na szczeblu podkonstytucyjnym kluczową rolę odgrywają przepisy federalne i stanowe statuujące zakazy dyskryminacji, w szczególności ze względu na rasę lub płeć (m.in. tytuł VI oraz tytuł VII *Civil Rights Act*, dotyczące odpowiednio zakazu dyskryminacji w programach finansowanych przez rząd federalny oraz zakazu dyskryminacji w stosunkach pracy). Uchwalono także ustawy zakazujące dyskryminacji osób starszych oraz niepełnosprawnych³⁸, które przewidują nie tylko roszczenie o kompensację poniesionej szkody, ale także zapłatę odszkodowania karnego (*punitive damages*) w razie zamiaru dyskryminacji.

Z punktu widzenia praw fundamentalnych w praktyce różnych państw znaczącą rolę odgrywa prawo do odszkodowania za niesłuszne skazanie lub bezpodstawne aresztowanie. Jeżeli chodzi o Stany Zjednoczone, obowiązek władz federalnych naprawienia szkody poniesionej przez osobę niesłusznie skazaną wynika z art. 1495 ustawy federalnej z 1948 r. (28 USCA § 1495). Roszczenia o odszkodowanie przysługują każdemu, kto został bezpodstawnie skazany za przestępstwo przeciwko Stanom Zjednoczonym i odbył karę pozbawienia wolności w pełnym lub częściowym wymiarze. Powództwa rozpatruje Federalny Sąd do spraw Odszkodowań (*United States Court of Federal Claims*) oraz dystryktowe sądy federalne. Odpowiedzialność państwa jest niezależna od winy funkcjonariusza,

³⁵ Zob. E. Bagińska, *Roszczenia jednostki...*, s. 138.

³⁶ *Ashcroft v. Iqbal*, 556 U.S. 662 (2009); zob. A.A. Reinert, L. N. Mulligam, *Asking the First Question: Reframing Bivens after Minneci*, „Washington University Law Review” 2013, nr 90, s. 1473.

³⁷ Orz. *Wilkie v. Robbins*, 551 U.S. 537 (2007); *Minneci v. Pollard*, 132 S.Ct. 617 (2012).

³⁸ Np. Age Discrimination in Employment Act; Americans with Disabilities Act.

jednak wina po stronie osoby niesłusznie skazanej stanowi przesłankę egzoneracyjną.

Na podstawie art. 2513 ustawy przesłanki roszczenia przeciwko władzy federalnej są następujące:

- 1) wyrok skazujący został uchylony lub unieważniony na tej podstawie, że oskarżony jest niewinny, bądź że został on ułaskawiony w drodze *presidential pardon* z powodu braku winy i bezpodstawności skazania;
- 2) skazany nie popełnił czynu, który mu zarzucano, lub jego czyny, działania lub zaniechania związane z zarzutami nie stanowiły przestępstwa przeciwko państwu, a swoim działaniem lub zaniechaniem nie spowodował wszczęcia postępowania karnego przeciwko sobie.

Dopuszczalnym dowodem wymienionych okoliczności jest sądowe świadectwo niewinności (*certificate of innocence*) albo akt ułaskawienia stwierdzający te okoliczności. Akt ułaskawienia zawiera oświadczenie, iż skazany otrzymał ułaskawienie po wyczerpaniu wszelkich dostępnych środków odwoławczych i że upłynął termin na ich wniesienie. W orzecznictwie sądów federalnych powyższe zasady interpretuje się zawężająco³⁹.

Ustawa federalna *Innocence Protection Act* z 2004 r.⁴⁰ podwyższyła limit odszkodowania z początkowych 5 tys. dolarów do 50 tys. dolarów za każde 12 miesięcy odbytej kary pozbawienia wolności, a w przypadku orzeczenia kary śmierci do 100 tys. dolarów za każde 12 miesięcy pozbawienia wolności. Ponadto Kongres USA zalecił stanom, które dopuszczają orzekanie kary śmierci, uchwalenia odpowiednich przepisów w celu zapewnienia rozsądnej kompensacji dla osób niesłusznie skazanych na tę karę. Stany nie mają jednak takiego obowiązku, w związku z tym wspomniana ustawa przewiduje wiele instrumentów finansowych mających zachęcić do podjęcia działań prewencyjnych, podwyższenia jakości badań kryminalistycznych i zwiększenia efektywności badań DNA.

Jeżeli chodzi o naruszenia wynikające z działań stanowych organów wymiaru sprawiedliwości, należy wskazać, że w czternastu stanach (m.in. Nowy Jork, Kalifornia, Ohio, Texas, Illinois, Wisconsin, Maryland) oraz Okręgu Stołecznym obowiązują ustawy szczególne uchwalone na wzór ustawy federalnej z 1948 r. Zasady odpowiedzialności państwa są właściwie takie same. Jednak surowość konstrukcji federalnej jest łagodzona, np. przez przyjęcie, że niesłusznie skazany nie musi udowodniać, iż nie przyczynił się swoim zachowaniem do aresztowania lub skazania. Tylko w niektórych stanach obowiązuje zasada pełnej kompensacji szkody (np. Nowy Jork), w pozostałych wprowadzono ograniczenie wysokości odszkodowania (między 5 tys. a 50 tys. dolarów) bądź ograniczenie rodzajów uszczerbków, które podlegają wyrównaniu⁴¹. W braku wyraźnej podstawy po-

³⁹ Zob. szerzej E. Bagińska, *Odpowiedzialność państwa federalnego...*, s. 591–592.

⁴⁰ *Justice for All Act, 2004, Title IV - Innocence Protection Act, 2004, section 431 i 432, H.R.5107, 2004.*

⁴¹ Zob. E. Bagińska, *Odpowiedzialność państwa...*, s. 593.

szkodowani mogą korzystać z aktów łaski, zazwyczaj przyjmujących formę indywidualnych aktów uchwalanych przez kongresy stanowe.

Jak wspomniano wyżej, od 1974 r. na podstawie FTCA można dochodzić odpowiedzialności władz federalnych za delikt *false imprisonment*, którego dopuścił się funkcjonariusz organu śledczego lub wszelkiego innego organu stojącego na straży przestrzegania prawa (głównie policji federalnej). W sytemie prawa stanowego, w braku podstaw do oparcia roszczenia na *tort law* lub *constitutional torts* w zasadzie poszkodowany ma nikłe szanse na uzyskanie kompensacji. Wyjątkowo tylko w stanie Massachusetts naprawienia szkody może dochodzić także osoba aresztowana na okres powyżej sześciu miesięcy, jeżeli nie doszło do procesu karnego lub jeżeli została uniewinniona, o ile ani ona ani jej pełnomocnik nie wyrazili zgody na późniejszy termin procesu. Odszkodowanie (obejmujące utracone zarobki) przysługuje wówczas za cały okres faktycznego pozbawienia wolności po upływie sześciu miesięcy od daty aresztowania do momentu zwolnienia. W stanie Nowy Jork dopiero w 1984 r. ustawa *the Unjust Conviction and Imprisonment Act* przyznała prawo dochodzenia wynagrodzenia szkody wyrządzonej na skutek bezprawnego aresztowania (*wrongful imprisonment*). Z roszczeniem nie mogą jednak występować osoby, które faktycznie popełniły przestępstwo, lecz zostały wypuszczone na wolność z powodu naruszenia konstytucji, a więc niedopuszczalnych w amerykańskim procesie karnym błędów postępowania dowodowego⁴².

6. Podstawy odpowiedzialności za naruszenie międzynarodowych praw człowieka

Naruszenie praw człowieka chronionych w prawie międzynarodowym może być podstawą do dochodzenia roszczeń przed sądem amerykańskim niezależnie od tego, czy miało ono miejsce na terytorium USA, czy poszkodowany jest obywatelem lub rezydentem USA, a także czy sprawca jest podmiotem prawa amerykańskiego. Istnieją trzy zasadnicze ustawy federalne przewidujące podstawy jurysdykcyjne: *The Foreign Sovereign Immunities Act* (FSIA, 1976)⁴³, *The Alien Tort Statute* (ATS, 1789)⁴⁴ oraz *The Torture Victims Protection Act* (1991)⁴⁵.

Pierwsza z tych ustaw (FSIA), wyrażając generalną zasadę immunitetu obcego państwa przed sądami amerykańskimi, przewiduje kilka wyjątków od tej zasady, które umożliwiają pozwanie przed sąd amerykański obcego państwa z tytułu działań naruszających prawa człowieka (zwłaszcza tortur, masowych zabójstw), o ile można przypisać je temu państwu. Powód, pozywając obce państwo (lecz nie osoby fizyczne stojące na czele organów władzy), musi jednak wskazać materialnoprawną podstawę roszczenia odszkodowawczego (w ustawie lub *common law*).

⁴² Tamże, s. 594, 596.

⁴³ 28 U.S.C. §§ 1330.

⁴⁴ 28 USC § 1350, zwany też *The Alien Tort Claims Act*, jest częścią *the First Judiciary Act* z 1789 r.

⁴⁵ Zob. D. Shelton, *Remedies international...*, s. 161 i n.

Pierwszym z wyjątków jest tzw. *tort exception*, ograniczony do zachowania o charakterze deliktu skutkującego śmiercią albo uszkodzeniem ciała lub rozstrojem zdrowia, o ile szkoda tego rodzaju powstała na terytorium USA (status obywatelski ofiary jest tu bez znaczenia). Co do zasady czyn nie może mieścić się w dyskrecjonalnej polityce państwa, a powinien być raczej „zwykłym” deliktem. Jednak wyjątkowo poważne naruszenia praw człowieka w opinii sądów amerykańskich nie mogą być uznane za przejaw realizacji swobody wyborów politycznych przez państwo, w konsekwencji powództwa poszkodowanych mogą być rozpoznawane na podstawie FSIA⁴⁶.

Drugą wyjątkową podstawę roszczeń, lecz tylko przeciwko wyraźnie wskazanym państwom uznanym przez rząd amerykański za sponsorów terroryzmu międzynarodowego, stworzyła nowelizacja z 1996 r. – *Antiterrorism and Effective Death Penalty Act* (chodzi o Kubę, Iran, Sudan i Syrię). Dała ona możliwość wnoszenia powództw przez ofiary (lecz jedynie przez obywateli, w tym żołnierzy, amerykańskich oraz kontrahentów rządowych) o naprawienie szkód na osobie wyrządzonych wskutek ataków terrorystycznych, porwań, zabójstw i tortur, dokonywanych przez pracowników, funkcjonariuszy lub przedstawicieli danego państwa⁴⁷.

Największe znaczenie w orzecznictwie ma *Alien Tort Statute*, który przyznaje sądom federalnym właściwość w sporach cywilnych cudzoziemców, którzy wywodzą roszczenia z czynu niedozwolonego popełnionego z naruszeniem prawa międzynarodowego lub traktatu międzynarodowego wiążącego USA⁴⁸. W 1980 r. Sąd Najwyższy po raz pierwszy orzekł o odszkodowaniu na tej podstawie w precedensie *Filartiga v. Pena-Iral*⁴⁹. W tej sprawie do naruszenia praw człowieka (tortur prowadzących do śmierci) doszło w obcym państwie (Paragwaju), zaś ani ofiara i jej bliscy, ani sprawca nie byli obywatelami USA. Powództwo o zadośćuczynienie wytoczono przed sądem federalnym w chwili, gdy wszystkie wspomniane osoby przebywały na terytorium USA. Sąd Apelacyjny drugiego dystryktu orzekł o odpowiedzialności pozwanego na podstawie ATS, zasądzając łącznie dla powodów zadośćuczynienie i odszkodowanie karne w wysokości 10,4 miliona dolarów. Sąd stwierdził, że zakaz tortur pod pozorem działania prawnego jest powszechnie uznawaną normą prawa międzynarodowego praw człowieka i jako zwyczaj międzynarodowy stał się też elementem federalnego *common law*, mającego zastosowanie wobec jednostek⁵⁰. Następne orzeczenia dotyczyły takich kategorii naruszeń jak przyspieszone egzekucje, praca przymusowa lub

⁴⁶ Orz. *Liu v. Republic of China*, 892 F.2d 1419 (9th Cir. 1989).

⁴⁷ Przykładowo orz. *Alejandro v. Republic of Cuba*, 996 F. Supp. 1239 (S.D. Fla. 1997); *Roeder v. Islamic Republic of Iran*, 333 F.2d 228 (D.C. Cir. 2003).

⁴⁸ 28 USC § 1350. Zob. J. deLisle, *Human Rights, Civil Wrongs and International Politics: A 'Sinical' Look at the Use of U.S. Litigation to Address Abuses Abroad*, „DePaul Law Review” 2003, nr 52, 473.

⁴⁹ 630 F.2d 8762d Cir. 1980; S. Sykuna, *Tortury w XXI wieku. Władza publiczna na granicy etyki, polityki i prawa*, Gdańsk 2013, s. 238–239.

⁵⁰ Zob. G.P. Fletcher, *Tort Liability for human rights abuses*, Oxford and Portland Oregon 2008, s. 115 i n.

niewolnicza, przymusowe wysiedlenia, masowe zabójstwa itd.⁵¹ W 2013 r. wyrok Sądu Najwyższego *Kiobel v. Royal Dutch Petroleum* ograniczył zakres stosowania ATS w ten sposób, że muszą zaistnieć minimalne kontakty z terytorium USA oraz naruszenie musi być wystarczająco poważne, by wzruszyć zakaz eksterytorialności prawa amerykańskiego; sama obecność pozwanej korporacji na terenie USA nie wypełnia tych warunków.

Trzecia ustawa, *The Torture Victims Protection Act*, która wskazuje wyraźnie na obowiązki międzynarodowe rządu USA płynące z odpowiednich konwencji międzynarodowych, zawiera materialną podstawę do dochodzenia naprawienia szkody od osoby fizycznej, która dopuściła się tortur wobec jakiegokolwiek innej osoby lub ją zabiła pod pozorem działania prawnego⁵². Powodem może być każdy poszkodowany, lecz pozwanym może być jedynie osoba fizyczna, która w zasadzie nie może posiadać obywatelstwa amerykańskiego⁵³.

Aktem o niewielkim zastosowaniu praktycznym jest *Anti-Terrorism Act* (1994). Obywatel amerykański, który w wyniku aktu międzynarodowego terroryzmu poniósł szkodę na osobie, na mieniu lub uszczerbek w swoim przedsiębiorstwie ma prawo żądania kompensacji szkody oraz potrójnego odszkodowania karnego (*treble damages*)⁵⁴.

7. Zakończenie

Sankcja odszkodowawcza jest tylko jednym z rodzajów sankcji, jakie może przewidzieć system prawny dla sytuacji, w których doszło do wyrządzenia szkody wskutek naruszenia praw człowieka. W systemie amerykańskim odgrywa ona bardzo istotną rolę gwarancyjną. Podstawowymi źródłami roszczeń kompensacyjnych osób, które poniosły szkodę na skutek naruszenia praw człowieka lub praw konstytucyjnych, są, po pierwsze, przepisy prawa deliktowego federalnego (FTCA), gdy chodzi o odpowiedzialność państwa federalnego, bądź prawa deliktowego stanowego, gdy chodzi o naruszenia praw i wolności przez władze stanowe i lokalne. Po drugie, są nimi przepisy szczególne, przewidujące roszczenie odszkodowawcze w odniesieniu do naruszeń konkretnych praw, których ochrona została rozwinięta w ustawodawstwie (np. roszczenia w razie bezpodstawnego naruszenia wolności wskutek niesłusznego skazania czy też naruszenia zakazu dyskryminacji). Po trzecie, subsydiarną podstawą odpowiedzialności osobistej funkcjonariusza jest § 1983 *Civil Rights Act*. Stanowisko judykatury opiera się na twierdzeniu, iż powszechne prawo czynów niedozwolonych (*torts*) jest nadrzędne w stosunku do wewnętrznych praw stanowych, a norma § 1983 nie jest jego źródłem. W konsekwencji, istnieje możliwość pozwania zarówno pań-

⁵¹ Zob. np. *Hilao v. Estate of Marcos*, 103 F.3d 789 (9th Cir. 1996); *Kadic v. Karadzic*, 70 F.3d 232 (2d Cir. 1995); *Doe v. Unocal*, 963 F.Supp. 880 (C.D.Cal.1997), 395 F.3d 932 (9th Cir. 2002).

⁵² 28 USC § 1350 note.

⁵³ Orz. *Mohammed v. Palestinian Authority* 132 S. Ct. 1702 (2012).

⁵⁴ 18 U.S.C. §§ 2331–2338.

stwa (FTCA), jak i samego funkcjonariusza (*Bivens*). Niewątpliwie amerykański *Civil Rights Act* oraz orzecznictwo ukształtowane na jego tle odegrało szczególną rolę dla rozwoju horyzontalnego odniesienia praw jednostki.

Należy też stwierdzić, że prawo amerykańskie zapewnia wyjątkową na tle innych krajów, szeroką i wymierną ochronę cywilnoprawną jednostki, której prawa i wolności zostały naruszone w wyniku międzynarodowych naruszeń praw człowieka.

Ewa Bagińska

FUNDAMENTALS OF LIABILITY FOR BREACH OF HUMAN RIGHTS IN AMERICAN LAW

The article surveys the legal regulations of the United States that provide private law damages for the infringements of human (constitutional) rights. The American law provides damages claims for human rights violations primarily through the law of torts, tort-like suits against state entities and officials, specific regulation of certain rights and the Civil Rights Act (constitutional torts). In the final part of the article the Author presents the Alien Tort Statute, the Torture Victims Protection Act, and the Foreign Sovereign Immunities Act, which provide for damage claims in cases based on infringements of internationally recognized human rights. The main features of American law are presented at the background of case law.